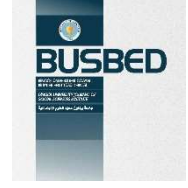

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 16.01.2023
Kabul Tarihi : 13.06.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1236332>

II. MEŞRUTİYET'TE ORTAYA ÇIKAN FİKİR AKIMLARININ YAYGINLAŞMASINDA GAZETE VE DERGİLERİN ROLÜ (SEBİLÜRREŞAD VE TÜRK YURDU ÖRNEĞİ)

İsmail AYDOĐDU¹

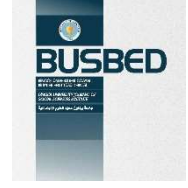
ÖZ

Bu çalışma, II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkmaya başlayan ve etkileri günümüzde de devam eden ideolojilerin geniş halk kitlelerine ulaşmasında dönemin basın yayın organlarının rolüne odaklanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin başta askeri olmak üzere, siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısında belirgin değişmelerin yaşandığı II. Meşrutiyet döneminde filizlenmeye başlayan fikri akımların her alanda yaşanan gerileme ve çözümlere çare olma iddiaları bulunmaktadır. Söz konusu iddia ve programlarının geniş kesimlere ulaşması ve taraftar bulması için yoğun propaganda faaliyetlerine başlayan fikri akım temsilcilerinin kullandıkları en etkili vasıtalar, dönemin yaygın basın yayın araçları olan gazete ve dergilerdir. II. Meşrutiyet'in görece özgür havasında birbirinden farklı hareket ve ideolojiler ortaya çıkmış olmakla beraber bunlardan İslamcılık ve Türkçülük daha geniş kitlelere ulaşma noktasında başarılı olmuştur. Başta bu fikri akımların yoğun olarak işlendikleri dönemin yayın organları olan Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad ve Türk Yurdu dergileri olmak üzere, bu dönemde gazete ve dergilerin hareket ve ideolojilerin yaygınlaşmasındaki etkileri açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, İslamcılık, Sebilürreşad, Türk Yurdu, Türkçülük.

¹ Doktora öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji ABD, ismaydo@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-8754-4902>

Article Type : Research Article
Date Received : 16.01.2023
Date Accepted : 13.06.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1236332>

THE ROLE OF MAGAZINES AND NEWSPAPERS IN THE SPREADING IDEAS EMERGED IN THE 2ND CONSTITUTIONAL MONARCHY (SEBILURRESAD AND TURK YURDU SAMPLES)

İsmail AYDOĐDU¹

ABSTRACT

This study; focuses on the role of press organs during the period in searching large masses of ideas, which began to occur in the 2nd Constitutional Monarchy period and whose effects continue even today. The currents of ideas that began to germinate during the Second Constitutional Monarchy time, when there were significant changes in the political, economic and social structure of the Ottoman state, especially in the army, have claimed to be the remedy for the declines and dissolution in every field. The most effective tools used by the current of ideas, which started intensive propaganda activities in order for these claims to reach large segments and find supporters were newspapers and magazines which were common press tools of the period. Although different movements and ideologies emerged in the relatively free atmosphere of the second Constitutional Monarchy, Islamism and Turkism were more successful in reaching wider masses. It has been tried to explain the effects of newspapers and magazines on the spread of ideas and ideologies in this period, especially *Siratimustakim/Sebilurresad* and *Turk Yurdu* journals, which were the publication organs of the periods when these currents of thought were intensely processed.

Keywords: 2nd Constitutionalism, Islamism, Sebilurresad, Turk Yurdu, Turkism.

¹ PhD Student, Ataturk University, Social Sciences Institute, General Sociology and Methodology. ismaydo@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8754-4902>

1. GİRİŞ

Bireyler arasında ve toplumsal düzeyde meydana gelen değişim ve dönüşümleri etkileyen temel unsurlardan biri iletişimdir. Farklı çağlarda farklı şekil ve araçlarla yapılsa da iletişim her daim insan ve toplum ilişkilerinin temelini oluşturmuş, meydana gelebilecek sayısız olayın başlatıcısı olmuştur. İlk insanlardan günümüze kadar bilim, sanat, siyaset, ekonomi vb. alanlarda yaşanan önemli gelişme ve olaylarda, bilgi ve düşüncenin farklı insan ve topluluklara ulaşmasında iletişim önemli bir unsur olarak işlev görmektedir. Antik Yunan'da felsefenin ortaya çıkmasında Atinalıların; Mısır, Mezopotamya, Çin ve Hint toplumlarında var olan çeşitli bilgileri alıp bunları sistemli bir şekilde inşa etmeleri etkili olmuştur. Benzer şekilde İslam dininin yayıldığı yerlerde daha önce var olan çeşitli eserlerin Arapçaya çevrilmesiyle oluşan zengin birikim, İslam toplumlarında var olan felsefi ve ilmi birikimin batı ve Avrupa dillerine tercüme edilmesiyle Rönesans düşüncesinin şekillenmesinde önemli bir unsur olmuştur. Fransız ve Sanayi devrimleri ile girilen modern çağ düşüncesinin dünyanın değişik ülke ve bölgelerine yapılan çeviriler ve basın yoluyla ulaşım etkili olması da iletişimin toplumsal değişim ve dönüşüme etkilerini gösteren örneklerden biri olarak zikredilebilir. Bu anlamda ilişki düzeyi ne olursa olsun iletişim kurma, bilgiyi yayma, fikir ve görüşlere taraftar toplayarak kamuoyu oluşturmada iletişimin yadsınamaz etkisi söz konusudur. İletişim, her çağda insan ve toplumlar arası etkileşimin önemli bir aracı olmakla birlikte tarihsel süreçte iletişimin yapısında ve kullanılan araçlarda değişiklikler meydana gelmiştir.

Her çağın gelişmişlik seviyesine bağlı olarak değişen iletişim araçları kullanılmakta, bilim ve teknikte kaydedilen ilerlemelere paralel olarak bu araçlar daha geniş bir kesime hitap etmeye ve etkili olmaya başlamaktadır. Yazının icadına ve yazılı materyallerin yaygınlaşmasına kadarki süreçte iletişim, daha çok sözlü olarak ve yüz yüze yapılmıştır. Mesaj, kaynak ve alıcı arasında doğrudan aktarılmakta, herhangi bir araç kullanılmamaktadır. Yazının icadı ve onun üzerine yazılacağı deri, papirüs ve kağıdın da bulunuşuyla birlikte yazılı iletişimin toplumsal hayatta yer almaya başladığı, zamanla farklı coğrafyalarda kullanılarak yaygınlık kazandığı söylenebilir. Günümüzde kullanılan kitle iletişim araçlarının öncülleri olarak tarihsel süreçte birbirinden farklı iletişim araçları kullanılmış, matbaanın icadı ile birlikte gazete ve dergiler çıkarılmaya başlanmış, XVIII. yüzyıl sonrasında ise gazete ve dergiler daha etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Kuşaklar ve çağlar arsında bilginin aktarımının sözlü olması onun aktaranlar ve alıcılar tarafından yer yer değiştirilmesine, farklı anlamlara gelecek şekilde yeniden yorumlanmasına da neden olmaktadır. İletişimin ve propagandanın sözlü olmaktan çok yazılı bir şekilde yapılmaya başlaması, işlenen düşünce ve fikirlerin devamlılığını sağlayarak birikimsel ilerlemesine olanak sağlamıştır. Bu şekilde bilgi daha sistemli ve organize bir hal almakta, belirli düşünceler etrafında zengin bir birikimin oluşması mümkün olabilmektedir.

Matbaanın icadından sonra ilk ciddi etkisi onun Reform hareketinin yayılmasında gözlenmektedir. Hristiyan dünyasında egemen bakış açısı olan Katolikliğin baskısı karşısında Martin Luther'in dinin farklı yorumlarıyla ortaya çıkması ve Luthercilik ya da Protestanlık olarak anılacak olan mezhebin temellerini atması, reform hareketinin etkisinin her geçen gün arttırmasıyla dini anlayışın farklı yorumları görülmeye başlanacaktır. Alman olan Luther'in Latince olan İncil'i Almancaya çevirmesi, Tanrı ile kul arasında ruhban sınıfının aracılığına gerek olmaksızın dinin anlaşılabilir ve yaşanabilir olduğu yönündeki görüşleri yayılmaya başladı. Luther'in Almancaya çevirttiği İncil ve onun dini anlayışının ilkin Alman toplumu arasında sonra da farklı ülke ve toplumlar arsında yayılması matbaanın toplumsal yaşamdaki ilk etkilerine örnek teşkil eder.

Monarşik rejimlerin yerini çoğulculuğa bırakmasında, birbirine alternatif birçok yeni fikir akımının ortaya çıkması ve şekillenmesinde önemli etkenlerden biri olan matbaanın ve ona bağlı olarak matbuatın gelişim seyridir. Matbaanın icadı öncesinde herhangi bir konudaki fikir ve eleştirilerin kamuoyu ile buluşabilmesi, taraftar bulması ve bir etkileme gücü oluşturması oldukça zordu. Elle yazılan eserlerin geniş bir kitleye ulaşamaması, okuryazar oranlarının düşük olması, ülke ve devletlerin farklı görüşlere gösterdikleri toleransın az olması gibi birçok neden XVIII. yüzyıl öncesinde bir kamuoyunun oluşmasını engellemiş ya da oldukça sınırlı olmasına neden olmuştur.

Aydınlanma düşüncesinin giderek etkili olmaya başlamasıyla, bilim ve teknik alanındaki yeni buluşlar sayesinde okuma yazma oranlarında hızlı yükselişler meydana gelmiş, basılan kitap, gazete ve dergiler daha çok kişiye ulaşmaya başlamıştır. Bunun sonucunda ortak kanaat ve görüşlerin birleşmesiyle kamu otoritesi üzerinde baskı kurularak yeni gelişmelerin önü açılmıştır. Avrupa'da dünyanın diğer bölgelerine göre daha erken yıllarda kullanılmaya başlanan matbaa ve onun aracılığı ile basılan kitap, dergi, gazete gibi iletişim araçlarının aydınlanma, demokratikleşme ve gelişme konusunda etkilerini daha geç kullanan toplumlarla mukayese ederek görmek mümkün. Farklı fikir ve görüşlerin ortaya çıkması, bu fikirlerin halk tarafından tartışılarak taraf ya da muhalefet edilmesi, sistemli ve kuramsal fikir setlerinin, ideolojilerin şekillenmesine katkı sağlamış aynı zamanda yeni toplumsal değişimleri beraberinde getirmiştir. Fransa'da devrim öncesi çıkarılmaya başlanan *Ansiklopedi*'nin ihtilal sürecine etkisi birçok araştırmacı tarafından dile getirilmektedir. Hobsbawm (2003: 4), Fransız ve Sanayi devrimlerinin modern dünyayı nasıl etkilediğini ve değiştirdiğini bu olaylardan sonra ortaya

çıkması, bir dizi kavramı örnek vererek açıklar. Ona göre; toplumbilim, gazetecilik, ideoloji gibi daha pek çok kavram bu iki devrim sonrasında gündelik hayatta yer almaya ya da bugünkü anlamlarını kazanmaya başlamışlardır. Başta ekonomik ve siyasal olmak üzere toplumsal hayatın diğer tüm alanlarında köklü değişimlerin başlamasına, yeni toplumsal örüntülerin şekillenmesine etki eden bu iki olay beraberinde hayatı kuşatan anlam kümeleri olarak ideoloji ve fikir setlerinin de ortaya çıkmasında önemli bir etmendir. Bu ideolojilerin ortaya çıkması ve gelişmesi, taraftar bulup yaygınlaşması ise yukarıda verilen kavramlar arasında iletişim araçları olarak kullanılan gazete ve dergiler aracılığı ile mümkün olmuştur.

Geleneksel üretim biçimlerinin yerini makineye dayalı seri üretime bırakması ile kent nüfuslarında oluşan artış ve buna bağlı olarak sağlık, siyaset, eğitim, işçi hakları, dinin konumu gibi konular tartışılmaya başlanmış ve yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Matbaanın gelişimine paralel olarak kurulan gazete ve dergilerin sayısında ve bunların okur kitlesinde artış yaşanmış daha geniş bir kesimin toplumsal sorunlar üzerine fikir beyan etmesine olanak vermiştir. İdeolojiler çağı olarak tesmiye edilen XIX. yüzyıl, farklı toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel teori ve kuramların oluşmaya, şekillenmeye başladığı ilk dönemdir. Bu dönemde liberalizm, muhafazakarlık ve sosyalizm başta olmak üzere ortaya çıkan ideolojilerin olayları anlama ve açıklama çerçeveleri olarak giderek etkili olmaya, geniş kesimler tarafından takip edilmeye başlandığı bir dönemdir. Bu dönemde ortaya çıkan ve yaygınlaşan ideolojilerden biri olan milliyetçilik de gittiği her ülke ve topluma basın araçları üzerinden ulaşmıştır. Anderson (1995: 39), millet ve milliyetçilik kavramlarının tarihsel gelişimini XVIII. yüzyılda ortaya çıkan gazete ve romanlar üzerinden takip etmenin gerekliliğine işaret eder. Modern bir ideoloji olarak milliyetçiliğin gazete ile olan bu bağı aslında benzeri ve çağdaşı olan neredeyse diğer tüm ideolojiler için de geçerlidir. Toplumsal zeminde karşılık bulmuş ideoloji ve hareketlerin, gazete başta olmak üzere ortaya çıktıkları dönemin basın yayın organlarını bir enstrüman ve kitleleşme aracı olarak kullandıkları söylenebilir.

Osmanlı'da matbaanın Avrupa'ya göre daha geç bir tarihte kullanılmaya başlanması, ilk dönemlerinde oldukça sınırlı sayıda ve belli konularda eserlerin basılmasına izin verilmesi zengin bir tartışma ortamı ve fikirlerin oluşmasını, bunların geniş kitlelere ulaşmasını engellemiştir. Tanzimat ve Islahat fermanları sonrasında çeşitli gazete ve dergiler yayımlanmaya başlanmışsa da bu yayınların sıkı bir kontrolden geçirilmesi, okur kitlesinin azlığı, muhalif yazı ve çalışmaların engellenmesi ve işlenen konuların içeriği Osmanlı'da gazete ve dergilerin etkili olmasını geciktirmiştir. Bu da uzun bir süre Osmanlı'da kitleleri etkileme gücü bulunan fikirlerin ortaya çıkmasını geciktirmiştir. Buna karşın İstanbul'a uzak Osmanlı şehirlerinde basılan yayınların görece daha rahat bir ortamda çıkması, Avrupa'ya yerleşmiş olan aydınların üzerlerinde baskı olmaksızın yazabilmeleri bir süre sonra payitahtta da basının toplumsal meselelere yönelmesine, yapılan kimi çalışmaların eleştirilmesinin önünü açmıştır. 1860'larda Jön Türkler olarak adlandırılacak olan aydın grubunun siyasal, toplumsal, kültürel ve dini konuları daha sık işlemeye ve yazmaya başlaması toplumda gazetelere ve gazetecilere karşı ilgiyi arttırmıştır. Esas olarak Osmanlı Devleti'nde gazete ve dergilerin toplumsal kesimler üzerindeki etkilerinin bariz bir şekilde hissedileceği dönem II. Meşrutiyet dönemi olacaktır. Bu dönemde gazete ve dergi sayılarında meydana gelen artışla beraber kamunun yayınlara ilgisi artmış, söz konusu yayınlarda yer alan görüş ve değerlendirmeler belirli bir ortak tutum ve tavrın ortaya çıkmasına doğrudan etki etmiştir. Genel olarak ifade edilirse bu çalışmanın amacı; fikri akım ve ideolojilerin taraftar bulma ve yaygınlaşmalarında basın yayın organlarının nasıl ve ne kadar etkili olduklarını tespit etmektir. Daha özelde ise II. Meşrutiyet döneminde etkili olmaya başlayan ve sonraki süreçte de etkileri devam eden İslamcılık ve Türkçülüğün mezkur etkilerini ve geniş kesimlere ulaşmasında bu dönemde yayınlanan gazete ve dergilerin etkileri irdelenecektir. Bu maksatla çalışma çerçevesinde adı anılan her iki ideoloji ve akımın kamuoyuna mal olan programlarının ve siyasetlerinin taraftar bulmasında, İslamcılık düşüncesi için Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad, Türkçülük düşüncesi için de Türk Yurdu dergilerinin rolü araştırılmaktadır.

2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİKİR AKIMLARI

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldan sonra batılı devletler karşısında giderek gerilemesi, askeri anlamda güçsüzleşmesi ve toprak kayıpları, ekonomik olarak zayıflaması, sosyal, dini ve kültürel alanlarda buhranlar yaşaması gibi pek çok nedenden dolayı devlet bürokrasisi bu gerilemeyi durdurmak ve tarihte olduğu gibi yine parlak zaferler elde etmek için çareler aramaya başladılar. Devletin içine düştüğü dağılma ve yıkım sürecini ortadan kaldırmak, hiç değilse ötelemek adına bir dizi reform ve yenileşme çalışmaları yapıldı. Islahat ve Tanzimat fermanları ile girişilen ve müessesem kılınan bu çalışmalar Osmanlı'da ilerleyen zamanlarda ortaya çıkacak pek çok olgu ve olayın da temelini atmaktaydı. İzlenecek olan siyaset ve yapılan çalışmalarla birlikte Osmanlı kamuoyunda birbirinden farklı düşünen toplumsal gruplar oluşarak modern anlamda siyasi parti ve ideolojilerin de ilk tohumları atılmış oldu. Bu çerçevede şekillenen ilk siyasi kümelenmeler Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batılılaşma olarak temayüz etmiştir.

1839 yılında ilan edilen Tanzimat fermanına göre, devlet yönetimi yeni kanunlara göre düzenlenecek, kanunlar şeriata uygun olacak; söz konusu kanunlarla can, mal ve namus korunurluğu din ve mezhep ayrımı olmaksızın

bütün tebaaya uygulanacaktır (Berkes, 2012: 216). Kökleşmiş sorunlara bir çırpıda bir fermandan çözüm bulmak mümkün değildi ancak fermandan değişim ve dönüşüm iradesini ortaya koyuyordu. Tanzimat, Tunaya (2016: 69)'ya göre "Boğaziçi'nin köhne bir yalısı gibi" eski ve köklü sorunlara geçici çareler bulmak gibi Osmanlı Devleti'nin onarımını planlamış olan zihniyetin adıdır. Fermandan ne Müslüman tebaa ne de gayrimüslim tebaayı tam olarak memnun etmediği görülmektedir. Tanzimat Fermanı'nın Avrupa devletlerini ve İstanbul'da bulunan temsilcilerinin uygulanmadığı yönündeki eleştiri ve yeni yaptırım tehditlerini ötelemek adına 1856 yılında Islahat Fermanı ilan edildi. Tanzimat Fermanı ile yapılması düşünülen çalışmaların çoğu Islahat Fermanı'nda daha somut reformlar olarak yer aldı. Bütçenin yapılması, bankacılığın kurulması, karma mahkemelerin kurulması, cizyenin kaldırılması, gayrimüslim tebaanın da askerliğe kabul edilmesi bu fermandan yer alan maddelerin bazılarıdır. Belediye ve vilayet meclislerinde Hristiyan temsilcilere makul bir oranda yer verilmesi, Adalet Kurullarına Hristiyan üyelerin yer almaya (Berkes, 2012: 219) başlaması vb. maddeler Ferman'dan gayrimüslim tebaa için çıkarıldığı izlenimini veriyordu. Gayrimüslim tebaanın ayrılma fikrinin ortadan kaldırılarak ortak bir Osmanlılık fikri kurmaya yönelik çabaların yer aldığı Fermandan aksi yönde gelişmelere sebep oldu. Devleti yıkımdan ve dağılmaktan kurtarmak için ortaya atılan ilk proje Osmanlılık olmasına rağmen 1839-1908 arasında kapsayan dönemde yaşanan gelişmeler onun bir çözüm önerisi olarak başarılı olamayacağını işaretleri ile doludur. Hem Tanzimat hem de Islahat Fermandan ile oluşturulmaya çalışılan Osmanlılık kimliği gerçek hayatta karşılık bulamamıştır. Ortak bir Osmanlı milleti ya da Osmanlılık çatısı altında devleti yıkımdan ve dağılmaktan kurtarma projesi olarak Osmanlılık birçok sebepten ötürü başarılı olamadı. Bunların başında halkın çok etnikli/cemaatli, dinli/mezhepli ve lisanlı yapısı gelir. Söz konusu dönemde Osmanlı sınırları içinde 25 etnik grup, 19'dan fazla konuşulan dil ve onlarca farklı din ve mezhepten insan bulunmaktaydı (Erdoğan, 2008: 38). Bunun yanında burjuva sınıfının olmaması ya da var olanların bu projeyi desteklemeyen gayrimüslim tebaadan olmaları, Osmanlılık siyasetini güden aktörlerin de yer yer gönülsüz tavırları, Balkan ve I. Dünya savaşlarındaki gayrimüslim ve Türk olmayan Müslümanların tutumları (Akpolat, 2015: 5) bu projenin bir çözüm önerisi olarak görülmesini engellemiştir. Osmanlılık; Akçura'nın 1904 yılında yayınladığı *Üç Tarz-ı Siyaset* başlıklı çalışmasında Türkçülük ve İslamcılıkla birlikte bir çözüm önerisi olarak yer almasına rağmen Ziya Gökalp'in 1913-14 yılında yayınlanan *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* başlıklı eserinde bir yöntem ve siyaset olarak kendisine yer bulamaması tüm bu nedenlerden dolayıdır. Osmanlılığın bu erken tasfiyesi ile beraber II. Meşrutiyet'te daha çok tartışılan ve kitlesellenen İslamcılık ve Türkçülük bu çalışmada konu edilecektir.

Kapsamı göz önüne alındığında, Osmanlı halklarını bir arada tutmak; bölünme, dağılma ve yıkımı engellemek için en geniş alana hitap eden siyaset Osmanlılık fikridir. Osmanlılığın yukarıda sayılan amaçları yerine getiremeyeceği anlaşılınca bu sefer Osmanlı ülkesinde yaşayan farklı etnik ve mezhep bağlarına sahip Müslüman kesimler üzerinden devletin bekasının sağlanmasına geçilmiştir. İslamcılık olarak adlandırılan bu siyaset, padişahın halife ünvanını da aktif bir şekilde kullanmaya başlaması ile öncelikle ülke içindeki Müslümanları akabinde de tüm Müslümanları birleştirerek sömürgeci ve emperyalist batı devletlerine karşı mücadele edilerek içinde bulunulan gerileme ve sömürülme durumunun sona erdirilebileceği üzerine kuruludur. XIX. yüzyılda İslam ülke ve toplumlarının içinde bulunduğu gerileme, sömürülme, zulme maruz kalma gibi pek çok olayın da etkisi ile Müslümanların ancak birlik olarak içine düşülen zilletten kurtulabileceği kanaati yaygınlaşmış ve etkili olmaya başlamıştır. Birçok araştırmacı tarafından farklı yönleri göz önüne alınarak birbirinden farklı tanımları yapılmış olsa da nerdeyse tüm tanımları cem eden Kara, İslamcılığı şöyle tanımlamaktadır: XIX- XX. yüzyılda İslâm'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, hukuk, eğitim...) "yeniden" hayata hakim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslâm dünyasını batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden... kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütünü ihtiva eden bir harekettir (Kara, 1997: 16). Bu tanımda, ortaya çıktığı dönem, İslamcılık düşüncesinin kapsamı, neye ve nelere karşı olduğu, yöntemi, dönemin diğer akımlarından etkilendiği vs. gibi tüm yönleri vurgulanmıştır. Nerdeyse tüm İslamcılık tanımlarında görünür olan özellikler; onun modern bir ideoloji olarak tavsif edilmesi, İslam'la olan sıkı bağları, modern batı düşüncesine karşı ortaya çıkması ve bir çöküş dönemi fikri olarak ortaya çıkması sayılabilir. Kurucuları üzerinde ittifak olmasa da Cemaleddin Afgani ismi İslamcılık çalışmalarında adı en çok anılan, fikirleri ve eylemleri ile bu düşünceye yön veren isimlerin başında gelir. Yaşadığı dönemde çeşitli İslam ülkelerine yaptığı geziler ve burada şahit olduğu durumlar onun bütün Müslümanların birleşmesi ve sömürüye, geri kalmışlığa, hurafelere, zulme, istibdata karşı birlikte mücadele etmeleri gerektiği kanaatini pekiştirmiştir. Afgani'nin, 1883 yılında gittiği Paris'te kurduğu Urvetu'l Vuska adındaki cemiyet ve aynı adla çıkarmaya başladığı dergi bu amacı gerçekleştirmek ve İttihad-ı İslam'ı düşüncesini yaymak için kurdu. Mısır'dan öğrencisi ve fikirlerinin geniş kitlelere ulaşmasında önemli bir yere sahip olan Muhammed Abduh ile birlikte dergiyi Arapça olarak yayımlayan ve İslam dünyasının büyük bölümüne ücretsiz gönderen Afgani dergide Müslümanları meşgul eden siyasal, sosyal, dini, ekonomik vb. alanlarda yazı ve görüşler yayımlar. İslam dünyasına yaptığı geziler ve ziyaretler sırasında ilki 1870 diğeri 1892 olmak üzere iki defa İstanbul'a gelen, 1897 yılında burada vefat eden Afgani İstanbul'da bulunduğu süre zarfında büyük bir ilgiyle karşılanmış ve düşünceleri dönemin Osmanlı aydın ve uleması üzerinde etkili

olmuştur. Onun İttihad-ı İslam düşüncesi II. Meşrutiyet döneminde şekillenecek olan İslamcılık düşüncesinin ana söylemlerinden biri olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde Mehmet Akif Ersoy, Babanzade Ahmet Naim, Said Halim Paşa vb. isimler üzerinden savunulan ve temsil edilen İslamcılık düşüncesi söz konusu kişilerin; din, dine reform, millet ve milliyetçilik, kadın meselesi, eğitim, terakki, meşruti düzen, tecdid vb. pek çok alanla ilgili yazılar yazarak düşüncelerinin yayılması için çabaladılar.

İslamcı Osmanlı aydınlarının tüm çabalarına rağmen Müslüman olan Arnavut ve Arapların Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsızlıklarını elde etmeleri ile birlikte İslamcılık siyaseti de derin bir yara almış ve devlet yönetimini elinde bulunduran İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının daha dar kapsamlı bir siyaset olarak Türkçülüğe yönelmelerini hızlandırmıştır. Onlara göre devlet ancak kurucu unsur olarak Türklere dayandığında ve milli bir siyaset takip edildiğinde kurtarılabilir. Dönemin millet ve milliyetçilik anlayışlarının da etkisiyle Türkçülük önemli bir sosyal ve siyasal proje olarak öne çıkmaya başlamıştır. Türkçülük düşüncesinin Osmanlı'da ortaya çıkması ve gelişmesi pek çok nedenle olmuştur. Bunlar;

- a) Fransız ihtilali sonrası yayılmaya başlayan milliyetçilik akımlarının dünyanın değişik yerleri ile birlikte Osmanlı coğrafyasında da etkili olmaya başlaması,
- b) Osmanlı Devleti'nin kaybettiği bölgelerde yaşayan Türk ve Müslüman unsura mensup aydın ve yazarların İstanbul'a gelmeleri ve burada millet ve milliyetçilik üzerine yaptıkları çalışmalar,
- c) Osmanlı tebaası olan müslim ve gayrimüslimlerin etnik ve milliyetçi çalışmalarına duyulan tepkiler,
- d) Avrupa şehirlerinde yaşayan Osmanlı aydınlarının edindikleri izlenim ve kültürlenmeleri ile Osmanlı'da Avrupa tarzında kurulmuş eğitim kurumlarında okuyan ve mezun olanların algı ve kavrayış biçimleri vb. nedenler de yeni bir akım olarak Türkçülüğün doğuşuna ve gelişimine etki etmişlerdir.

Oryantalist ve Türkologların Türk dili, tarihi ve kültürü üzerine yazmış oldukları eserlerin Türkçülük akımının ortaya çıkmasında özellikle ilk kuşak Türkçü aydınlar ve araştırmacılar üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. İlk dil, tarih, kültür ve sanat alanında görülmeye başlanan ve kültürel milliyetçilik olarak adlandırılan Türkçülük düşüncesi özellikle İttihat ve Terakkinin yönetimi ele geçirmesi ve Balkan savaşlarında alınan sonuçların toplumsal ve siyasal karşılıkları ile birlikte giderek siyasi bir hüviyet kazanmaya başladı.

Türkçülük ya da Türk milliyetçiliğinin tam olarak hangi yıllarda ortaya çıktığı ile ilgili farklı dönemleştirme ve yaklaşımların olduğu görülmektedir. Akçura, Türkçülüğün modern bir olgu olarak XIX. yüzyılda farklı bölgelerde bulunan Türkler arsında ortaya çıkmasını üç evrede inceler. İlk olarak da 1865-1870 arasında Şinasi, Ziya Paşa, Celaleddin Paşa ve Ahmet Vefik Paşanın (Akçura, 2016: 47) dil alanında yazdığı eserlerle ortaya çıkmaya başladığı düşüncesindedir. İkinci dönem olarak, 1876-1880 arasını kapsayan ikinci dönemde ise Süleyman Paşa, Özbekler Şeyhi Süleyman Efendi, Ahmed Mithat Efendi ile Ahmet Cevdet Paşa'nın çaba ve eserleriyle lisan, tarih, terbiye ve siyaset cephelerinde (2016: 61) Türkçülük belirgin bir hal almıştır ona göre. 1897-1908 arasını teşkil eden üçüncü dönemde ise gelişmeye ve yayılmaya başlayan Türkçülüğe katkıda bulunan isimler olarak birçok şair, yazar ve devlet adamını zikrederek onların çalışmalarına örnekler verir (2016: 114-174). Ziya Gökalp ise Türkçülüğü yıllarla belirlenmiş bir dönemselleştirmeye girişmeden daha çok olaylar üzerinden okumaya çalışır. Akçura gibi adlandırmadan neredeyse aynı kişi ve tarihlere başvurur. Her iki yazara göre de Türkçülük ya da Türk milliyetçiliği modern bir olgu olarak ortaya çıkmış, yaşanan pek çok olay onun gelişimini etkilemiş ve şekillendirmiştir.

II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra Türkçüler tarafından kurulan ilk kurumlardan biri Türk Derneği'dir. Aralık 1908'de Ahmet Mithat, Emrullah Efendi, Veled Çelebi, Necib Asım, Korkmazoğlu Celal, Akçuraoğlu Yusuf, Akyığıtoğlu Musa, Fuad Raif (Köseraif), Rıza Tefvik (Bölükbaşı), Bursalı Tahir, Agop Boyacıyan, Arif vd. tarafından kurulmuştur (Üstel, 2017:15-20). Daha çok kültürel ve ilmi çalışmalar yapmaya ve bunları desteklemeye çalışan, üyeleri arasında sadece Türk unsuru değil müslim ve gayrimüslim unsurların da bulunduğu dernek kendisinden sonra kurulacak olan dernek ve cemiyetler için önemli bir deneyim olmuştur. 1911 yılında aralarında Mehmed Emin, Ahmed Ağaoğlu, Ahmed Hikmet, Hüseyinzâde Ali ve Yusuf Akçura'nın bulunduğu bir grup aydın tarafından Türk Yurdu Cemiyeti kurulur. Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Yurdu dergisinin kurulmasından kısa süre sonra 1912 yılında Türk Ocakları kurulur. Askeri Tıbbiyeli 190 öğrencinin bir araya gelerek Türk milletine hizmet etmek amacıyla bir cemiyet kurmaya karar verdiklerini ve bu kararlarını mektuplar yazarak çeşitli aydın ve yazarlara ulaştırırlar (Akçura, 2016: 251-252). Yapılan görüşmeler neticesinde Türk Ocakları kurucuları; Mehmed Emin, Ahmed Ferid, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Şehbenderzâde Ahmed Hilmi vd. olmak üzere Mart 1912'de kurulur. Türk Yurdu Cemiyeti, kurulması sonrasında Türk Ocağı'na katıldı, bu katılım ve benzer katılımlarla Ocak bünyesinde barındırdığı farklı dernek ve kulüplerle Türkçülük düşüncesinin en etkili kurumlarından biri oldu. Başta Müslüman olmayan unsurların, akabinde de gayri Türk Müslüman unsurların Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsızlıklarını elde etmeleri, Balkan ve I. Dünya savaşının yarattığı travmalar ile devletin içine düştüğü buhrandan çıkması için milliyetçiliğin gerekli olduğu yönündeki düşünce yayılmış, Türkçülük de geniş bir kitle tarafından desteklenir olmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan bir diğer ideoloji olarak Batılılaşma fikri dönemin diğer başat ideolojileri olan İslamcılık ve Türkçülük kadar bağımsız bir şekilde kamuoyu karşısına çıkamamıştır. Gökalp'in de dediği gibi temel nedeni aslında batılılaşmanın diğer tüm ideolojilere kısmen içkin olan yapısıdır. XX. yüzyıl başlarında Osmanlı'da var olan neredeyse tüm fikir akımları ya da ideolojiler devletin içinde bulunduğu durumdan kurtarılması için batının örnek alınmasında hemfikir olup bunun ne kadar ve hangi kurumlarının nasıl örnek alınacağı üzerine ihtilaflar yaşamışlardır. Batıcıların devletin içinde bulunduğu durumdan kurtarılması için verdikleri yanıt Avrupa'nın taklit edilmesi ve örnek alınmasıdır.

3. II. MEŞRUTİYET'TE BASIN

Temmuz 1908 ile Ekim 1918 arasında kapsayan dönemi adlandırmak için kullanılan II. Meşrutiyet dönemi birçok açıdan ilkleri barındıran bir tarihsel kesit olması itibarı ile günümüze kadar ulaşmış fikir, ideoloji ve siyasi hareketlerin oluşmaya başladığı zaman aralığını adlandırma için kullanılır. Bu dönemde ilan edilen kısmi özgürlükler nedeniyle Osmanlı aydın, ulema ve yazarları arasında daha önce tartışılmayan ve konuşulamayan pek çok konu özgür bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Yüzlerce yılın birikmiş fikir ve düşünceleri bir anda oluşan özgürlük ortamında hızlı bir şekilde ortaya atılmış ve siyasi gruplaşmaların önü açılmıştır. Bu dönemi tavsif etmek için Ülken fikir anarşisi ifadesini kullanır. Ona göre İkinci Meşrutiyet'in politika buhranı yüzünden ilk günlerde fikir hayatı bir anarşi manzarası göstermiş, basın hürriyeti uzun zaman açlığı duyulan çeşitli ve çatışmalı bir çok fikrin birdenbire yayılmasına imkân vermiştir (1992: 138). II. Meşrutiyet'in basın ve örgütlenme özgürlüğü üzerindeki etkileri onun ilanı sonrasında ortaya çıkacak olup, Meşrutiyetin kendisi de iletişimin aktif kullanımının sonucudur. Berkes (2012: 402)'e göre 1908 devrimini başarıya götüren etmenlerden biri de telgraf sisteminin aktif bir şekilde kullanılmasıdır. Bora'nın geç kalmış olma üzerinden açıkladığı *telaşlı modernleşme* (Bora, 2017: 38) ifadesi, Avrupa ile oluşan mesafeyi kapatmak adına daha hızlı ve daha aceleci davranmayı örneklendirir şekilde bu dönemin başında çok fazla fikir ve ideoloji, toplumsal, siyasi, kültürel ve dini alanla ilgili tez ve çözümler üretmeye başlamışlardır. Günümüz Türkiye'sinde bir kısmı varlıklarını devam ettiren bu ideoloji ve fikir akımlarının Osmanlı'da var olan sorunlara birer reçete olması yoğun olarak II. Meşrutiyet devrine rastlamaktadır. Dönemin önemli bir özelliği olarak kurulan her cemiyet ve toplumsal bir tabana hitap etme iddiasındaki her fikir, ilk iş olarak kendisini, öngördüğü amaca ulaştıracak vasıta olarak görülen gazete ya da dergi kurmaya başlamasıdır. Türköne (2011: 49) hızlı bir sosyal değişim sürecinde ideolojilerin ortaya çıkması için üç unsurun gerekli olduğunu belirtir. Ona göre bunlar ekmeğini kalemiyle kazanan aydınlar, akabinde aydınların öne sürdükleri fikirlerin geniş kitlelere ulaşmasını sağlayacak araçlar son olarak da bu fikirlerin hitap ettiği, siyasi olarak duyarlı hale gelmiş kitlelerdir. Türköne'ye göre bu üç unsur sırasıyla *gazeteci, gazete ve gazete okurudur*. Bu dönemde hiçbir fikir yoktur ki geniş kitlelere ulaşmak için dönemin yaygın olan basın yayın araçları olarak gazete ya da dergi kurmamış olsun. Gökalp (2016: 11)'da Tarde'den aktararak gazeteyi millet fikrinin temeli ve aynı dilde konuşan insanları bir araya toplayarak halkı oluşturduğunu, onlara ortak bir vicdan verdiğini aktarır. Ülken'e göre II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Babialı camekanlarını sayısız yeni gazete ve dergiler doldurmaktadır. Bunlar arasında kısa zamanda ardarda İslamcılığa, Türkçülüğe, Avrupacılığa ait halk seviyesinde yayınlar görülür (1992: 138).

İnalçık, Tanzimat'tan bu yana Osmanlı kamuoyunu belirlemede iki yaklaşım ve zihin değişikliğinin dönüşümü meydana getirdiğini dile getirir. Ona göre bunlardan ilki gazetedir (2008: 12). Gazete bu dönemde halkın haber alma yanında belirli bir bakış açısı aracılığı ile olayları ve gelişmeleri yorumladığı önemli bir araçtır. Aynı gazeteyi okuyanlar arasında ortak duygu ve düşünceler oluşmakta, olaylar karşısında ortak tavır alma ile yeni bir zihniyet yapılanmasına gidilmektedir. Aydınların ve ideolojinin ön plana çıkması arasındaki etkileşim ve bunların her ikisinin de politik sosyalleşme ve kitlelerin endoktrinasyonu vasıtaları olarak iletişime sıkı sıkıya bağlılığı, 1860'tan sonra Osmanlı modernleşmesinin yeni boyutlar olarak ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Gerçekten de iletişim değişim sürecinde hayati bir rol oynamıştır (Karaman, 2014: 138). Osmanlı modernleşmesi ve toplumsal yapısında meydana gelen değişimlerin incelenmesini konu edinen çalışmaların aynı dönemde yayımlanan gazete ve dergiler üzerinden yapılması bu anlamda bir fikir vermektedir.

Osmanlı Devletinde basının gelişim seyri üzerine yapılan çalışmalarda içerik ve yöntem açısından farklılıkların olduğu gözlenmektedir. Osmanlı devlet sınırlarında ilk gazeteler gayrimüslimler tarafından farklı yabancı dillerde basılmıştır. Yabancı devletlerin Osmanlı'da yaşayan tebaası için İstanbul'da çıkardığı gazeteler ile yine yabancıların Türkçe olarak çıkardığı gazeteler de bulunmaktadır. Payitahttan uzak şehirlerde farklı etnik unsurların gazeteler çıkarmış olması, kimi gazetelerin ticaret ve ekonomi konulu olması, vb. nedenlerle basının Osmanlı'daki seyri oldukça farklılık arz etmektedir. Bununla birlikte Osmanlı'da ilk Türkçe gazete, esas itibarıyla devlet lehine bir kamuoyu oluşturmak amacıyla devlet tarafından 1831'den itibaren çıkarılan ve daha sonra yine aynı amaca yönelik olarak Fransızca, Arapça, Rumca, Ermenice ve Farsça nüshaları da yayımlanan Takvimi Vekayi'dir (Özkorkut, 2002: 72). Osmanlı'da özel sermaye ile kurulan ilk Türkçe gazete/ler ise Şinasi tarafından 1860 yılında Tercüman-ı Ahval ile 1862'de yayımlanan Tasvir-i Efkâr'dır. Bu tarihten sonra Osmanlı'da gazetecilik yaygınlaşmaya başlasa da sansür ve kısıtlamalar nedeniyle beklenen ilerleme kaydedilemedi. 1858 yılında Fransa'dan örnek alınarak yapılan ceza kanununun 138 ve 139. maddeleri, 1864

yılında çıkarılan Matbuat Nizamnamesi ve buna 1875 yılında eklenen bir madde, 1867 yılında çıkarılan Karaname-i Âli ve 1878 yılında çıkarılan sansür yasası ile (Koloğlu, 1992: 41-43; Özkorkut, 2002: 72-77) sürekli bir biçimde gazete ve dergiler üzerinde baskı, geçici veya tamamen olmak üzere yayın ruhsatlarının iptal edilmesi basının gelişimini engelleyen gelişmelerdir.

II. Meşrutiyetin ilanından bir gün sonra 25 Temmuz'da İstanbul'da gazeteler ilk defa sansüre gönderilmeden yayınlanmaya başladılar. Sansür kurullarının neyi ne kadar yazacaklarına karar verdikleri gazeteler aralarında anlaşarak 25 Temmuz günü sansür kurulu üyelerini gazete binalarına almayarak yayınlanmaya başladılar. Sansürün ve baskının kalkmasıyla İstanbul başta olmak üzere ülkenin değişik bölgelerinde gazete ve dergi çıkarmak için yapılan başvuruların sayılarında büyük artışlar oldu. 1907 yılında tüm Osmanlı ülkesinde çıkarılan süreli yayınların sayısı 120 iken II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonraki iki ay içerisinde 200 yayın izni başvurusu yapılmış, 1909 yılında süreli yayınların sayısı 730, 1911 yılında ise 2000'i geçmiştir (Koloğlu, 1992: 54; Odabaşı, 2017:15). Meşrutiyetin ilanından sonraki iki ay içinde 200'den fazla, 1908-1909'da 352, 1910'da 130, 1911'de 124, 1912'de 45, 1913'te 92, 1914'te 75 gazete ve dergi yayına başlamıştır (Maviş, 2019: 81). Yıllara göre verilen sayılar arasında farklar olsa da kesin olan şu ki II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı'da gazete ve dergi sayılarında büyük patlamanın yaşandığı bir dönemdir. Yayınlarla birlikte okur sayısında da belirgin bir artış görülmektedir. Dönemin kimi gazeteleri on binleri aşan tirajlar yakalamış ve matbaaların aralıksız çalışmalarına rağmen talebe yetişmekte zorlanılmıştır (Odabaşı, 2017: 15). Bu dönemde gazete ve dergilerin ulaştığı tirajlar ve gördüğü ilgi daha sonraki uzun yıllar boyunca Osmanlı'da ve Türkiye'de erişilmesi güç sayılar olmuştur. Hürriyet ve basın arasında doğrudan bir ilişki kuran Osmanlı aydını ve halkı, özgürlükleri kısıtlayan ve sınırlayan düzenlemelerin ortadan kalkmasıyla basın yayın organları kurmuş ve bu vasıtalara önem vermiştir.

Bir kısmı II. Meşrutiyet öncesinde kurulmuş olmakla birlikte sansür dolayısıyla özgürce yayın yapamayan, çoğunluğu da Meşrutiyet'in ilanı sonrasında kurulan gazete ve dergilerin bir kısmı şunlardır: *Mizan, İkdâm, Meşveret, İctihad, Sabah, Tanin, Sırat-ı Müstakim, Peyâm-ı Sabah, Servet-i Fünûn, Genç Kalemler, Türk Yurdu, Yeni Mecmua, İctimaiyat, İslam Mecmuası, Edebiyat, İlâhiyat, İkdâm, Volkan, Yeni Gazete, Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi* vd. Yayına başlayan gazete sayılarında çok büyük artışlar olmakla birlikte bunların bir kısmı kısa ömürlü olmuş, kısa sürede yayınlarını sonlandırmak zorunda kalmıştır. Yayınlarını uzun süre devam ettiren gazete ve dergiler ise daha çok sosyal, siyasal ve kültürel bir örgütlü yapı ile ilişkili olarak kurulmuş ve bu anlamda belirli bir fikir ve cereyan doğrultusunda yayın yapmışlardır. Bu açıdan gazeteler bir düşünce ve ideolojiye destek olarak ayakta kalırken aynı zamanda onlar basılı malzemeler olarak, şu ya da bu köyle özdeşleştirilemeyecek, uzaklardan görünmez bir kamuoyuna hitap eden davalara arka çıkmayı teşvik (Anderson, 1995: 50) ederek ideolojilerin de kalıcılışmasını da sağlamıştır. Simgeler ve semboller aracılığıyla bireylerin ve grupların inançlarını, tutumlarını ya da eylemlerini etkileme yönündeki sistemli gayretlerin tümünün karşılığı (Kaya & Siklon, 2012: 67) olarak propaganda II. Meşrutiyet döneminde fikir akımlarının etkin bir şekilde başvurdukları bir yöntemdir. Bu yöntemin aracı olarak da dönemin basın yayın organları olan gazete ve dergiler sayfalarında bazen doğrudan bazen de yazılmış yazı ve çalışmalarla bunu gerçekleştirmekteydi.

Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* (2016: 11) başlıklı çalışmasının girişinde dönemin Osmanlı Devleti'nde var olan siyasi fikirleri ve onların kendilerini ifade etmelerini sağlayan gazete, dergileri anarak başlar. Ona göre İslamcılarının yayın organı *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad*, Türkçülerin yayın organı *Türk Yurdu*'dur. Ona göre Muasırlaşma/çağdaşlaşma ise tüm fikir akımlarınca kabul gördüğünden kendine mahsus bir yayın organı olmayıp her yayında kendisine yer bulabilmektedir. Kendisi Türkçülük akımının önemli isimlerinden olan Gökalp'in söz konusu eseri ilk olarak 1913-14 yıllarında seri halde *Türk Yurdu* dergisinde yazılmış makalelerden oluşmakta ve bu çalışması ile adeta iddiasını ispatlamaktadır. Ona göre milliyetin ve asrî devletin doğması başlıca gazetenin sayesinde. Gazete, "her gün, her ferdin ayağına giden ve herkesin anlayabileceği dersleri okutan canlı bir mekteptir" (1980: 127) diyerek dönemin basın yayın organı olarak gazete ve dergilerin önemine işaret etmektedir.

3.1. SIRAT-I MÜSTAKİM/SEBİLÜRREŞAD

Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad, ilk sayısı 27 Ağustos 1908'de çıkmaya başlayan dergi kuruluş tarihini de II. Meşrutiyet'e ve hürriyete duyulan özlemin ifadesi olarak 11 Temmuz 1908 olarak ilk sayıdan itibaren künyesine yazmıştır. Yine ilk sayısında kurucuları olarak Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn (Mardini) ve H. Eşref Edib (Fergan) olduğu yazılmaktadır (Sıratımmüstakim, 2012: 38). Din, felsefe, edebiyat, hukuk ve ulümdan bâhis haftalık gazete olduğunu ilan eden dergi, ilk kısmı daha çok tefsir, hadis ilimleri, talim ve terbiye, İslami ilimler; ikinci kısmı ise siyasi konular, İslam toplumları tarihi ve hayatı, mektuplar ve olaylar olmak üzere iki kısım olarak bölümlenmiştir. Kurucularından olan Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn (Mardini)'in önce mebus daha sonra müderris olması dolayısıyla dergiden ayrılmış 182. sayıdan itibaren Sebilürreşad adıyla yayınına devam etmiştir. Sebilürreşad ismiyle birlikte derginin hem şeklinde hem içeriğinde çeşitli değişiklikler yapılmış, siyasi ve sosyal konuların daha çok işlenmeye başladığı görülmektedir.

Derginin yazarları arasında; Mehmed Âkif (Ersoy), Ebül'ulâ (Mardinîzâde), İsmâil Hakkı (Bereketzâde), İsmâil Hakkı (Manastırlı), İsmail Hakkı (İzmirli), Ahmed Naim (Babanzâde), Halim Sabit (Şibay), Mûsâ Kâzım, Mithat Cemal (Kuntay), Mehmed Tâhir (Bursalı), Ahmet Agayef (Ağaoğlu), Akçuraoğlu Yusuf, Ispartalı Hakkı, Ömer Ferit (Kam), Abdürreşid İbrahim, Tâhirülmevlevî (Olgun), Halil Hâlid (Çerkeşseyhizâde), Mehmet Şemsettin (Günaltay), Edhem Nejat, Gıyaseddin Hüsnü, Emrullah Efendi vb. pek çok isim sayılabilir.

Dergide yer alan yazı ve çalışmalar incelendiğinde genel olarak; İslâm dünyası niçin geriledi, Müslümanlar nasıl kalkınabilir, İslâm terakkiye mâni midir, Müslümanları birleştirmek için ne yapılabilir, ilimle İslâm arasında çatışma var mıdır, İslâm toplumunun ilerlemesi için gerekli usul ve esaslar nelerdir, kadın hakları, din-dünya, din-devlet ilişkisi ve bunlar etrafındaki problemler nasıl çözülebilir, İslâmiyet ile Batı medeniyeti birleştirilebilir mi, ictihad gerekli mi değil mi gibi konuların işlendiği görülmektedir. Bu konularla ilgili farklı dillerde yazan aydın ve ulemeden kişilerin de yazıları tercüme edilerek dergide yayınlanmıştır. İslamcılık düşüncesinin çıkışında ve gelişiminde önemli bir etkiye sahip olan Sebilürreşad, işlediği konular, İslamcı düşünen aydın ve yazarların bulunduğu bir platform olması, uzun soluklu yayını ile bu fikrin geniş kitlelere ulaşmasını sağlamış bir yayın organıdır.

Düzdağ (2012: IX)'de Eşref Edip'in, Sırat-ı Müstakim dergisinin ilk sayısı ile ilgili şu sözlerini aktarır:

24 saat sürmedi, on binlerce nüshası yağma oldu. Tekrar bastık, yine bitti. Arkasından ikinci nüshası yetişti. Memleketin her tarafından telgraflar yağmaya başladı. Matbaalar gece gündüz çalıştığı halde yetiştiremez oldular. "Az zamanda İşkodra'dan Bağdad'a ve Yemen'e kadar bütün memleket *Sıratmüstakim*'le doldu, ve bütün İslâm dünyasına taşmaya başladı. Büyük âlimlerin, kudretli üstadların eserleriyle, kıymetli şiirleriyle *Sıratmüstakim* en birinci mecmua halini aldı.

Eşref Edip'in 183. sayıya yazdığı takdimde yer alan şu ifadeler derginin başta İttihat ve Terakki olmak üzere çeşitli cemiyet ve partilerle anılmasından duyulan rahatsızlığı ve bağımsız bir yayın organı olma çabasını da gösterir mahiyettedir. Şu hakikati bütün Müslümanların bilmesi lâzımdır ki risâlemiz hiçbir fırkanın âmâline, hiçbir cemiyetin efkârına hizmetkâr değildir. O, yalnız bir Müslüman hükümetinden başka bir şey olmayan Hükümet-i Osmaniyye'nin menâfi meşrû'asını müdâfaa eder (Fergan, 2016: 5). Dergi başta Osmanlı olmak üzere diğer devletlerde yaşayan müslümanların büyük çoğunluğu tarafından coşkuyla karşılanmış ve oldukça ilgi görmüştür. Öyle ki ilk sayısı kısa sürede tükenen dergi aynı sayıyı birkaç defa daha basmak zorunda kalmıştır. Farklı İslam coğrafyalarında görevli ya da gönüllü muhabirler aracılığıyla dergiye gönderilen yazılar, derginin yaygın dağıtım ağı sayesinde Müslümanların ekseriyetinin birbirlerinden ve farklı bölgelerden haberdar olmalarına, duygu ve fikir zemininde ortaklaşmalarına vesile olmaktadır.

İlk çıktığı 1908 ile 1925 arasını kapsayan ilk dönemde dergi Örfi idare, İTC baskıları, maddi olanaklar, İstanbul'un işgali vb. nedenlerle birçok kez yayımlarına ara vermiş bu süreçte Başta İstanbul olmak üzere Kastamonu, Balıkesir, Ankara ve Kayseri'de yayınlanmıştır. Son olarak 1925 yılında çıkarılan Takriri Sükûn kanunu ile birlikte yayınına son verilmiştir. İkinci yayın dönemi ise yine Eşref Edip Fergan tarafından 1948 yılında çıkarılmasıyla başlamış kimi dönemlerde ara vermek zorunda kalsa da 1966 yılına kadar devam ettirmiştir. Üçünü dönem olarak dergi 2016 yılında aylık periyotlarla yeniden yayın hayatına başlamıştır.

İslamcılık düşüncesinin gelişiminde önemli isimlerden biri olan Mehmet Akif Ersoy, bir şiirinde gazeteyi vaaz kürsülerinin en yükseği olarak tanımlamıştır. Aynı şiirinde *bir ceride/gazete ile hemen başlayıverdim vaaza* (Ersoy, 2019: 148) diyerek dönemin etkin iletişim aracı olarak gazetenin önemine işaret etmiştir. Etkili olabilmek, fikir ve düşüncelerini pratize edebilmek ve öngördükleri siyasi, toplumsal hedeflerin gerçekleştirilmesi için gazete ve dergiler en önemli araçlar olarak görülmüştür. Osmanlı'da İslamcılık düşüncesini konu edinen neredeyse tüm çalışmalarda Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad'a değinildiği görülmekte, bu fikrin doğuşunda ve yayılmasında bu gazete ve dergilerin etkisi üzerinde durulmaktadır. Türköne (2011: 155)'ye göre de, öncesinde farkı gazetelerde ve Sebilürreşad'da yayınlanan yazılar, İttihad-ı İslam fikri için zemin hazırlar. Bu fikrin yaygınlaşmasıyla artık Müslüman kimliği, dar sosyal ilişkileri düzenleyip öbür dünyaya hazırlayan bir dinin insanı giydirdiği kimlik olmaktan çıkmaya; insanı dünyadaki diğer benzerleriyle yakınlaştıran, özdeşlik duygusu yaratan kimlik haline dönüşmeye başlar. Böylelikle din yepyeni bir fonksiyon kazanır ve İslamcılık çağdaş bir fikir yapısı olarak kitleleşir. Din başta olmak üzere sosyal, siyasal, eğitim ve gündelik hayatla ilgili sistemli ve düzenli analiz ve değerlendirmelerin yer aldığı yazılar ve bu yazıların ulaştığı, okunduğu kişiler tarafından alımlanmasıyla modern bir ideolojiye bürünen İslamcılık bu dönemde bu etkisini özellikle Sebilürreşad dergisine borçludur. Debus, (2009: 54) Sebilürreşad'ın, kendisinin hitap ettiği kitleye karşı sorumlu hissettiğini, sosyal, kültürel, siyasi, eğitim, ilerleme, dini konular başta olmak üzere onları aydınlatmak ve bilinçlendirmek noktasında adeta onların gözü, kulağı ve sözcüsü olarak görmüştür. Bu alanlardaki tavrı ve duruşuyla İslamcılık düşüncesinin söz söyleme kabiliyetine katkıda bulunmuş, ortak bir tutum olarak

¹ M. Ertuğrul Düzdağ Sebilürreşad'ın 1948 yılında yayımından önce Eşref Edip tarafından 1940-48 arasında çıkarılan İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası'nı Sebilürreşad'ın öncülü olarak görerek onu da çalışmalara dahil eder (Düzdağ, 2012: 10).

İslamcılığın gelişip kitleselleşmesine önemli katkılar sağlamıştır. Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad dergisi dışında bu dönemde çıkmaya başlayan; Beyanü'l-Hakk (1908), Sada-yi Hakk (1908), İslam Mecmuası (1914), Ceride-i Sufiyye (1909), Volkan (1908), Hikmet (1910) vb. pek çok dergi de İslamcılık dışuncesinin gelişimine ve kitleselleşmesine katkıda bulunmuştur.

3.2. TÜRK YURDU DERĐİSİ

Örgütlenme ile fikir hürriyetinin birçok bakımdan gelişmesi sayesinde Türkçü ve milliyetçi dışunceye mensup ya da o siyaseti güdenlerin de içinde olduğu çeşitli cemiyet, gazete, dergi vb. kurumlar kurulmuştur. Bir kısmı oldukça kısa süreli olan bu kurumların içinde Türk Ocakları ve Türk Yurdu dergisinin Türkçülük dışuncesi ve fikrinin gelişiminde diğerlerine oranla çok daha belirgin etkileri olmuştur. şimdiye kadar oldukça düşük sesle ve dağmık olarak dillendirilen Türkçülük dışuncesi bu kurumların ve başındaki aydınların da etkisiyle artık kurumsallaşma evresine girmiş, geniş kitlelere ulaşma ve kendi içerisinde de durulaşmaya başlamıştır.

Türk Yurdu Cemiyeti'nin kurulmasından kısa süre sonra künyesinde "Türklerin faidesine çalışır" ibaresi bulunan ilk döneminde sahibi ve sorumlusu olarak Mehmed Emin Bey, onun Erzurum'a vali olarak atanmasından sonra da Yusuf Akçura olan *Türk Yurdu* ismiyle bir dergi çıkarmaya başlar (Akçura, 2016: 246-247). Türk Yurdu Cemiyetinin Türk Ocaklarına katılmasıyla beraber dergi de Ocağa bağlı olarak çalışmaya devam eder. Türk Yurdu dergisi milliyetçilik ve Türkçülük dışuncesini bu dönemdeki en önemli yayınlarından biridir. Osmanlı'da yeni olan milliyetçilik (Türkçülük) akımının geniş bir kitleye ulaşmasında, meşrutiyet kazanmasında Türk Yurdu dergisinin önemli bir etkisi vardır. İlk sayısında *Maksat ve Meslek* başlığıyla çıkan yazıda dergi amacını şu sözlerle açıklar:

Türklüğe hizmet etmek, Türklere fâide dokundurmak istiyoruz. Maksadımız işte budur. Maksada erişmek için hangi yollardan yürüyeceğimizi, mecmuamızın münderecâtı göstereceğinden, mesleğimizin teşrihini fazla buluyoruz. Tanrı yardımcımız olsun! (Türk Yurdu, 1998: 11).

Akçura tarafından oluşturulan ve dergi idaresi tarafından da ufak değişikliklerle kabul edilen ilkeleri şu şekildedir (2016: 246-247):

Türk Yurdu, Türk ırkına mensup halkların çoğunluğu tarafından anlaşılacak şekilde yayımlanacaktır. Neticede, basit bir kelime hâzinesiyle sınırlandırılacaktır. Türk ırkının menfaati konu seçiminde rehberlik edecektir.

Türk Yurdu, Türklerin tamamı tarafından kabul edilmeye muktedir bir ideali tanımlamak teşebbüsündedir.

Türk Yurdu, çeşitli Türk halklar arasında dostluk bağlanın kurmak için gayret edecektir. Bu halkların manevî ve ekonomik gelişimleri için kullanılacaktır.

Türk Yurdu dergisi, bu amaca ulaşmak için, Türk Dünyası içinde olup biten her şey hakkında, mutlu veya acı olaylar söz konusu olsa dahi, bilgileri toplayacaktır.

Türk Yurdu, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezinde, Türk unsurunun siyasi ve İktisadî haklarının savunacak ve Türk milliyetçiliğini yaymaya bağlı kalacaktır.

Türk Yurdu, ideal yokluğunun sebep olduğu umutsuzluğa, ihmale ve tembelliğe engel olmak için gayret gösterecektir.

Türk Yurdu, Uluslar arası siyaset sahasında, Türk Dünyası'nın menfaatlerini savunacaktır.

Söz konusu ilkeler analiz edildiğinde bir dergiden daha ziyade bir ideolojini programını anımsatır şekilde olduğu görölmektedir. Bu da Türk Yurdu ile Türkçülüğün adeta bir bütün olduğu görüşünü desteklemektedir. II. Meşrutiyet devrinde gazete ve dergilerin haber, olay ve gelişmeleri halka ulaştırmak yanında ifa ettikleri önemli bir görev de onların belirli bir fikir etrafında toplaşılarak, kamuoyu oluşturmaaktır.

II. Meşrutiyet'e kadar Osmanlı aydınlarının kendilerini Türk olarak görmedikleri, Türk ifadesinin onur kırıcı bir yakıştırma olduğu (Gökalp, 2019: 46), yabancıların onları tanıtmak için kullandıkları bir ifade idi. Meşrutiyetle birlikte Türk kavramına yüklenen bu anlam iki ayda değişmeye başladı (Berkes, 2012: 405). Gerek Türk gerekse başka pek çok kavramın anlamlarında meydana gelen bu hızlı değişmenin temelinde basın yayın organlarında yayınlanan yazı ve çalışmaların etkisi görmezden gelinemez. Dönemin basınında sıklıkla yer verilen konulardan birinin de halk arasında yanlış anlaşılın kavram ve dışuncelerin aslında ne olduğu ve nasıl görölmeli gerektiği göz önüne alındığında Osmanlı fikir hayatına pek çok kavramın bu dönemde girmesi ve kabul görmesi daha kolay anlaşılabilir.

Türk Yurdu dergisinin Mehmed Emin bey tarafından hazırlanan ve yazı kurulunca da kabul edilen ilkeleri şöyledir (Akyüz, 1983: 224):

Dergi, Türk ırkının çoğunluğu tarafından okunup anlaşılabilir bir şekilde yazılacaktır. Bunun için de yazılar dilce sade olacağı gibi, üslubu da kolaylıkla anlaşılabilir bir yapıda olacaktır. Ayrıca, yine çoğunluğun ilgi duyup yararlanacağı konular seçilmelidir. Bunula birlikte, kültür seviyeleri üstün olup sayıca azınlıkta bulunan okuyucular

da düşünülerek, aşırı vulgarizasyona gidilmeyecektir. Dergi, bütün Türklerce kabul edilebilecek, "ortak bir ideal" yaratmaya çalışacaktır. Dergide yer alacak konular, çoklukla, "değişik Türk zümrelerinin biri birilerini tanımalarını, ahlâk ve iktisatça yükselmelerini ve fen (teknik) bilgilerinin artmasını sağlayacak konular olacak, politika ile ilgili konulara bunlardan sonra yer verilecektir.

Dergi gerek kuruluşuna öncülük eden ve adeta mesaisinin büyük bölümünü dergiye ayıran Akçura üzerinden gerekse de Osmanlı sınırları dışında kalan Türk aydınlarının katkısıyla bu bölgelerde de ilgiyle takip edilmiş, bütün Türklerin ortak bir fikir ve eylem etrafında organize olmalarında önemli katkılar vermiştir. Türkçülük düşüncesinin siyasi kanadını oluşturan İTC ile gerek Türk Ocağı'nın gerekse de Türk Yurdu dergisinin ilişkileri dengeli bir seyir izlemiştir. Kültürel ve ilmi bir faaliyet alanı olarak dergicilik ile ocak çalışmaları ve siyasi alanda yer alan İTC ilişkisinin dengeli ve sınırlı olmasında en önemli etken yine Yusuf Akçura'dır. Dergide dil, Türk dili, Türk tarihi, kültür, toplumsal meseleler, iktisat, edebiyat, dini hayat, Türk dünyasından haberler gibi birçok başlıkla yazılar yayınlanmıştır.

Kazım Karabekir II. Meşrutiyetin ilanından sonra İTC'nin bir gazete çıkaracak kadar parası olmadığı için cemiyet yetkililerinin Tanin Gazetesinin sahibi ve yazarı olan Hüseyin Cahit Yalçın'a giderek kendilerine yardım etmelerini ve gazetesinde cemiyet ile ilgili haberler yapmasını istediğini aktarır (2011: 202). Bu ve benzer pek çok girişim gerek İTC gerekse diğer sosyal, siyasal grupların basının önemini kavradıklarını ve onsuz halka ulaşmanın mümkün olmadığını kavradıklarını göstermektedir. Genel anlamda milliyetçi ve Türkçü cenah, özel olarak da İttihat ve Terakki Fırkası yönetimi kendi hakkında yer alan haberleri yakından takip etmekteydi. Meşrutiyetin ilanının ilk günlerinde bazı muhalif gazetelerde kendisi hakkında yayınlanan asılsız haberleri kendine yakın olan Tanin gazetesinde tekdiz etmekteydi (Kaya ve Siklon, 2012: 69). Tekzip çalışmalarının gösterdiği bir nokta da, dönemin gazete ve dergilerinde yayınlanan haberlerin doğru veya yanlış olmasına bakılmaksızın halk üzerinde bıraktığı etkinin farkına varılmış olmasıdır. Türk Yurdu'nun ilk sayısı dört, ikinci sayısı üç, üçüncü, dördüncü ve beşinci sayıları ikişer kez basılmıştır (Güz, 2003: 5). Osmanlı ve değişik coğrafyalarda yaşayan Türkler arasında yoğun ilgi görür. Dergide işlenen konular ve yazılan yazılar, Türkçülüğün sistemli ve programlı bir fikre dönüşmesinde, geniş kitlelere ulaşmasında önemli bir paya sahiptir. Türk milliyetçiliği açısından sembol kabul edilen pek çok isim dergide yazılar, şiirler, araştırma makaleleri, gezi notları, çeviriler yaparak sonraki nesillerin milliyetçilik düşüncelerinin temelini atmışlardır. Türk Yurdu dergisi Türkçülük fikri üzerinde en etkili olan yayın organı olmakla beraber tek yayın organı da değildir. Onunla yakın tarihlerde Bilgi Mecmuası (1913), Halka Doğru (1913), Türk Sözü (1914), Milli Tetebbu'lar Mecmuası (1915), Yeni Mecmua (1917), Büyük Mecmua (1919) ve Dergâh (1921) vb. yayınlar da bu fikrin gelişmesinde belirli bir paya sahiptir. Çetinkaya'ya göre (2008: 94) Türk milliyetçiliğinin kiteselleşmesinde önemli bir etkiye sahip olan aydınların matbuat cemaatine üye olmaları göz ardı edilmemelidir.

Türk Yurdu dergisi Türkçülük düşüncesinde önemli köşe taşlarından birini oluşturmaktadır. Türk milliyetçiliğinin tohumlarını 1870'lerde İstanbul'da halk dilinde canlı bir yayıncılığın ortaya çıkışında izlemek mümkün (Anderson, 1995: 91). II. Meşrutiyet ile erken Cumhuriyeti dönemlerinde Türk milliyetçiliği ve Türkçülük düşüncesinin taraftar bulup yaygınlaşmasına hatta cumhuriyeti kuran kadroların ideolojisi olmasında başta Türk Yurdu olmak üzere o dönemde bu çizgide yayın yapan gazete ve dergilerin etkisi göz ardı edilemez. Türk Yurdu'nda yazan pek çok kişi cumhuriyetin ilanından sonra devletin yönetiminde görev almış, mebusluk, elçilik, bakanlık, başbakanlık vb. görevlerde bulunmuşlardır.

İslamcılık ve Türkçülük akımları dışında II. Meşrutiyet döneminde adından söz ettiren akımlardan biri de Batıcılıktır. Bu çalışmada özel olarak incelenmeyecek olsa da dönemin koşulları hakkında fikri vermesi açısından kısaca değinilecektir. Abdullah Cevdet ve çıkardığı *İctihad* dergisi Meşrutiyet döneminde batılılaşma fikrinin savunucuları olarak öne çıkarlar. *İctihad* Mecmuası Cevdet'in en önemli eseridir. 1904'te Cenevre'de başladığı yayımına 1932'de ölümüne kadar devam etmiş ve 358 sayı çıkarmıştır. Derginin tek hedefi vardır, Türk okuyucusuna Batı'yı tanıtmak. Bir ikinci medeniyet yoktu ona göre; Medeniyet Avrupa Medeniyetidir diyordu. Tek çözüm yolu vardı: Türkiye'yi medeni Avrupa'nın bir parçası yapmak. Batılılaşmak Batı fikriyatını hazmetmekti (Cevdet, 2008: 39). Dergiyle özdeşleşen kişilik olarak Cevdet'in fikirleri, ki bunlara yanlış anlaşılmalarda dahil, dönemin dini anlayışı ve toplumsal yapısına oldukça sert bir muhalefet yürüttüğünden İslamcılık ve Türkçülük akımları kadar kiteselleşmemiştir. Buna rağmen yönetici seçkinler tarafından benimsenen bu düşünceler özellikle cumhuriyetin kurulması sonrası yeni devlete adeta rehberlik edecek ve batılılaşmanın tohumlarını atacaktı.

Hegel, gazete okumanın modern insan için sabah dualarının yerini tutan bir eyleme dönüştüğünü söylerken (Anderson, 1995: 50) ilerde gazetenin toplumsal ve siyasal gelişmeler üzerinde nasıl bir etki mekanizmasına dönüşeceğini ima ediyordu. Bundan dolayıdır ki içinden çıktıkları toplumlarla ilgili belirli bir fikri tasarım ve program olarak her ideoloji propaganda yapabilmek, kamuoyu oluşturabilmek için basını kullanmak zorunda kalmıştır. Gökalp, 1924 yılında yazdığı *Yirminci Asrın En Mühim Müessesesi Gazetedir* başlıklı yazısıyla benzer düşüncelerini şöyle ifade eder: "Evinizde otururken, yalnız günün gazetesini okumakla, göze görünmez bir içtimâin, manevî bir cemiyetin içine girmiş olursunuz. Çünkü, her gün aynı gazeteyi okuyanlar, aynı suretle

duymağa, düşünmeğe, irade etmeğe alışarak müşterek bir vicdana malik olurlar. Bundan başka, aynı gazeteyi okuyanlar, her gün akşama kadar, zihnen aynı vakalarla meşgul olurlar” (Gökalp, 1980: 126). Gündüz (2007), II. Meşrutiyet dönemi fikir akımlarını İşlamlıcılık, Türkçünlük ve Batıcılık şeklinde adlandırırken bu fikir akımlarının neşvünema bulma ve yaygınlaşmasına aracılık eden, gazete ve dergileri dönemin paradigmaları olarak anar. Ona göre *Sebilürreşad*, *Türk Yurdu* ve *İçtihad* İkinci Meşrutiyet döneminin toplumsal, siyasal paradigmalarıdır. Türkiye siyasal, düşünsel hayatına önemli etkileri olan ideolojileri dergilerle özdeşleştirip açıklamak söz konusu dönemde gazete ve dergilerin fikirlerin ortaya çıkmasında ve yayılmasındaki önemine işaret eder. İsmail Hakkı Babanzade *Matbuat ve Efkâr-ı Umumiye* başlıklı yazısında; basın mı efkâr-ı umumiye’ye tercüman oluyor, yoksa efkâr-ı umumiye mi basının fikirlerini meydana getiriyor diye sorar ve her ikisinin de birbirine mecbur oluşunu şöyle açıklar: Efkâr-ı Umumiye ile basın birbirinin adeta vazgeçilmez lüzumlusudur (Gülaçar, 2018: 111). Hegemonik felsefenin topluma nüfuzunda orta katman aydınlarının kullandığı en önemli araç basın (Çetinkaya, 2005: 93) olmuştur.

4. TARTIşMA VE SONUÇ

Toplumsal değişim ve dönüşüm hızı ve yönü farklı olsa da her toplumda gözlenmektedir. Toplumun herhangi bir kurumunda meydana gelen değişme dinamiği kendisi ile beraber diğer unsurları da etkilemekte ve değişimin etki alanını ve hızını arttırmaktadır. Farklı tarihsel kesitlerde toplumların dönüşümünü etkileyen farklı dinamikler öne çıkmakta ve bazen de yer değişmektedirler. Toplumlarda meydana gelen değişimler, ekonomik, dini, siyasal, kültürel unsurların bazen birinin daha belirleyici olmasıyla bazen de bir kaçının birlikte harekete geçmesi ile başlamıştır. Dünya genelinde söz konusu değişimleri etkileyen küresel çapta buluş ve icatlar olmuş, ulaştıkları her ülke ve toplumu etkilemeye başlamışlardır. Değişim ve dönüşümü en çok etkileyen buluşlardan biri de matbaadır. Matbaanın icadından sonra ortaya çıkan gelişmelerin çoğunda onun doğrudan ya da dolaylı etkisini görmek mümkündür. Matbaa ve onun kullanımını sayesinde başta kitap olmak üzere gazete ve dergilerin sayısının artması ile küresel ölçekte fikirlerin, ideolojilerin ortaya çıkması ve yayılması eř zamanlı olmuştur. Osmanlı Devleti’nde matbaanın kullanımını ve ona paralel olarak çıkmaya başlayan gazete ve dergilerin halkın çeşitli konular hakkında bilgilenmesini, benzer fikir ve görüşler etrafında toplanarak baskı unsuru olmalarını, kamuoyu oluşturmalarını sağlamıştır. Osmanlı’da gazete ve dergilerin esas etkileri, basın yayın üzerinde baskının son bulduğu II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıktığı söylenebilir. II. Meşrutiyet’te, önceki dönemlerle kıyaslanmayacak kadar çok sayıda gazete ve dergi yayın hayatına başlamış; okur yazar sayısında artış gözlenmiş ve pek çok olay, gelişme ve fikir hareketinin bu sayede toplumsal bir karşılık bulmalarına vesile olmuştur.

II. Meşrutiyet’te yayınlanan gazete ve dergilerin önemli işlevlerinden biri de, Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu dağılma ve yıkılma tehlikesinin nasıl ortadan kaldırılabileceğine yönelik sorulara verilen cevaplardır. Bu cevap ve çözüm programlarının her biri belli bir fikir ve ideolojinin anlam çerçevesine dayanmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkmış olan ideoloji ve fikir akımlarının geniş halk kitlelerine ulaşmalarını sağlamak için propaganda önemli bir faktör olmuştur. Kurulan cemiyet, parti ve kulüplerin her birinin iktidar olmak, hitap ettikleri sosyal kesimlerin haklarını korumak, devletin içinde bulunduğu duruma çözüm olmak için çalışmalarının yanına mutlaka bir de gazete ya da dergi kurdukları gözlenmiştir. Günümüz Türkiye siyasal hayatında da etkileri devam eden İşlamlıcılık ve Türkçünlük hareketlerinin söz konusu dönemde gazete ve dergileri aktif bir araç ve enstrüman olarak kullandıkları görülmektedir. İşlamlıların Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad, Türkçülerin ise Türk Yurdu başta olmak üzere pek çok gazete ve dergi kurdukları, bu yayınlar üzerinden halkı etkilemeye, taraftar toplamaya, fikir ve düşüncelerini yaymaya çalıştıkları gözlenmiştir. Kitleleri mobilize etmenin, fikir ve düşüncenin kitlelere ulaşmasının yegane aracı olarak görülen gazete ve dergiler söz konusu fikirlerin; siyaset, eğitim, kültür, ekonomi ve din başta olmak üzere projelerinin halka ulaşmasında ve geniş bir desteğe ulaşmasında en önemli araçlar olarak işlev görmüşlerdir. Osmanlı Devleti’nde kendinden sonraki dönemler üzerinde derin etkiler bırakmış olan II. Meşrutiyet’in söz konusu etki ve tesiri bu döneme eşlik eden gazete ve dergilerin yayınlarıyla birlikte düşünölmelidir.

II. Meşrutiyet döneminde müşahade edilen durumun günümüzde de devam ettiği, sadece kullanılan basın yayın organlarının değiştiği söylenebilir. Bilim ve teknolojiye kaydedilen gelişmelere paralel olarak basın yayın (medya) organları çok daha geniş kitlelere ulaşmaya başlamış ve kullanılan araçlar zaman içerisinde değişimler geçirmiştir. XX. yüzyılın başında çok daha fazla kullanılan basın organları gazete ve dergiler iken yüzyılın ortalarında bunlara radyo ve televizyon eklenmiş, sağladıkları imkanlarla çok daha etkili olmuşlardır. XX. yüzyılın sonlarından itibaren radyo ve televizyon da yerini giderek yaygınlaşmaya başlayan internet ağları sayesinde sosyal medya ve kitle iletişim araçlarına bırakmıştır. Fikir akımları ve ideolojiler başta olmak üzere günümüzde geniş halk kesimlerine ulaşma amacı taşıyan tüm toplumsal hareketlerin kitle iletişim araçlarını aktif bir şekilde kullanmaya başladıkları gözlenmektedir. Bu da fikir akımlarının kendilerini ifade etmek ve yaygınlaşmak için yenilenen teknolojik imkanlarla adı ve niteliği değişse de ile basın yayın organlarına duydukları gereksinimi göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akçura, Y. (2016). *Türkçülüğün Tarihi*. Ötüken Neşriyat.
- Akçura, Y. (2019). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Yeditepe Yayınevi.
- Akpolat, Y, Z. (2015). *Türkiye'de Milliyetçiliğin Sosyolojisi*. Fenomen Yayıncılık
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (çev: İskender Savaşır). Metis Yayınları.
- Berkes, N. (2012). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar*. İletişim Yayınları
- Cevdet, A. (2008). *İctihad'ın İctihadı*, (Haz. Mustafa Gündüz). Lotus
- Çetinkaya, Y, D. (2008). Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleleşmesi. T. Bora, içinde, *Milliyetçilik* (ss. 91-102). İletişim Yayınları.
- Debus, E. (2009). *Sebilürreşad*. (Çev. Atilla Dirim). Libra Kitap.
- Düzdağ, M, E. (2012). Sırat-ı Müstakim – Sebilürreşad. *Sırat-ı Müstakim*. (Ed. M. Ertuğrul Düzdağ). C. 1, S. 1, ss. IX-XXII. Bağcılar Belediyesi Yayınları
- Ersoy, M, A. (2019). *Safahat*. (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Gökçalp, Z. (1980). *Makaleler IX*. (Haz. Şevket Beysanoğlu). Kültür Bakanlığı Yayınları
- Gökçalp, Z. (2016). *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*. Akçağ Yayınları.
- Gökçalp, Z. (2019). *Türkçülüğün Esasları*. Ataç Yayınları.
- Gülaçar, A, G. (2018). II. Meşrutiyet Dönemi İktidar Oluşumu Sürecinde Basının Rolü. *Vakanüvis*, S. 3. ss. 105-128.
- Gündüz, M. (2007). *II. Meşrutiyetin Klasik Paradigmaları; İctihad, Sebilürreşad ve Türk Yurdu'nda Toplumsal Tezler*. Lotus Yayınevi.
- Güz, N. (2003). Türk Fikir Dergiciliğinde Uluslararasılıktan Milliliğe Türk Yurdu'ndan Halkevleri'ne. *Türkiye'de Düşünce Dergiciliği Sempozyumu*, Gazi Üniversitesi - Türk Ocakları, Ankara, 30 Kasım 2011
- İnalçık, H. (2008). II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor. *Doğu Batı*, 45, 11-16.
- Kara, İ. (1997). *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi Cilt:1*. Kitabevi.
- Karabekir, K. (2011). *İttihat ve Terakki Cemiyeti*. Yapı Kredi Yayınları
- Karaman, M, A. (2014). Osmanlı Modernleşmesinde Basın. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 131-142
- Kaya, M., & Siklon, S. (2012). Bazı Osmanlı Gazetelerinde Siyasal Reklam ve Propaganda (1908 – 1918). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16, 61-73.
- Koloğlu, O. (1992). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*. İletişim Yayınları.
- Maviş, N. (2019). *İslamcılığın Serüveni*. İşaret Yayınları.
- Odabaşı, A. (2017). II. Meşrutiyet'te Kitle İletişimi (1908-1918). Ed. Korkmaz Alemdar içinde Türkiye'de Kitle İletişimi. Cilt 1, 14-24
- Özkorkut, N, Ü. (2002). Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51(3), 65-84.
- Sebilürreşad (2016). (Ed. M. Ertuğrul Düzdağ). 8-25. Bağcılar Belediyesi Yayınları.
- Sırat-ı Müstakim (2012). (Ed. M. Ertuğrul Düzdağ). 1-7. Bağcılar Belediyesi Yayınları.
- Tunaya, T, Z. (1998). *İslamcılık Cereyanı I*. Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.
- Tunaya, T, Z. (2016). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türk Yurdu (1998), (Ed. Murat Şefkatli). 1-10. Tutibay Yayınları.
- Türk Yurdu (1998). 1(1). (Ed. Murat Şefkatli). Tutibay Yayınları.
- Türküne, M. (2011). *Siyasi İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*. Etkileşim Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Ülken Yayınları.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1. yazarın araştırmaya katkı oranı %100,

Yazar 1: Araştırmada tüm görev ve sorumluluklar yazar 1'e aittir.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.